

Hrabětová, Irena

Závěry

In: Hrabětová, Irena. *Erbovní pověsti v českých spisech Bartoloměje Paprockého z Hlohol*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, c1992, pp. 125-135

ISBN 8021005424

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122583>

Access Date: 14. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

III. ZÁVĚRY

Rozbor všech pověstí zaznamenaných v českých spisech Bartoloměje Paprockého přinesl řadu poznatků, které přispějí k dalšímu bádání o díle a osobě tohoto autora, o pověstech, které zaznamenal, i o erbovních pověstech vůbec. Vzhledem k tomu, že uvedený rozbor je základní částí této práce, nebylo jej možno příliš zkracovat; a tak práce nabyla značného rozsahu. Proto nezbývá než závěrečnou část omezit na pouhé stručné shrnutí některých výsledků, jež lze z rozborů jednotlivých pověstí vyvodit.

1. PŮVOD A PRAMENY POVĚSTÍ

Jedním ze základních poznatků práce je zjištění, které pověsti otištěné v Zrcadle a Diadochu Paprocký převzal zcela nebo zčásti ze svých starších polských spisů Gniazdo cnoty a Herby rycerstwa polskiego. Je nutno připomenout, že Paprocký se sice v Zrcadle a Diadochu v některých případech na své polské práce odvolával, činil to však pouze výjimečně, takže bylo nezbytné jeho polské spisy důkladně prostudovat. Ze souboru 108 pověstí, které jsou uvedeny v předchozím rozboru, převzal Paprocký ze svých starších polských děl 33 pověstí, z čehož byly 32 pověsti erbovní.¹ To tedy znamená, že téměř třetinu pověstí, které Paprocký zachytil ve svých českých spisech, uvedl již dříve v Polsku. Je to podíl skutečně značný. V některých případech bylo toto převzetí naprosto oprávněné: šlo o rody polské nebo slezské, které se usadily v českých zemích (především na Moravě). Jinde připojil Paprocký pověsti, jež zaznamenal ve svých polských spisech k českým či moravským rodům, které měly stejný nebo podobný znak, někdy však šlo o podobnost dosti náhodnou a někdy se opíral o starší tradici, která již před Paprockým uchovávala tytéž erbovní pověsti v Čechách i v Polsku.

Tato tradice je jedním z důvodů, proč nelze tvrdit, že všechny pověsti, které Paprocký převzal do českých spisů ze svých spisů polských, jsou původem polské; stejně tak by bylo nesprávné soudit, že ostatní pověsti zachycené v českých spisech Paprockého, jsou svým původem české. O nesprávnosti takových soudů svědčí již rozbor první pověsti, jež zde byla uvedena, totiž známé pověsti pernštejnské (č. 1 A); Paprocký ji otiskl již

v Gniazdu a vycházel při tom z polské tradice, rozbor však ukázal, že pověst je původu českého, respektive moravského. Pro původ pověstí nemusí být směrodatný ani jejich obsah. Dosavadní literatura vycházela někdy z předpokladu, že tam, kde pověst uváděla polské skutečnosti, šlo o pověst polskou, a tam, kde kladla děj do Čech nebo na Moravu, šlo o pověst českou. Rozbor však na mnoha místech vedl k jiným závěrům. Ukázal, že některé z těchto údajně polských pověstí jsou dílem Paprockého, a některé z údajně českých, nebo těch, jejichž autorství bylo připsáno Paprockému, byly již před Paprockým známy v Polsku. Nezbyvá než se obrátit na prameny Paprockého pověstí. Takové zkoumání poněkud Paprocký ulehčil tím, že i při vyprávění pověstí sám prameny často uvedl. Citoval přitom buď nějakého autora, nebo se odvolával na ústní tradici. V prvním případě ovšem musíme počítat s tím, že mnohdy citace neznamená, že citovaný autor pověst zaznamenal, ale jen to, že uvedl některá fakta, která patří k obsahu pověsti. Vlastní pověst pak může pocházet z nějaké rodové tradice nebo si ji Paprocký vymyslel (nebo domyslel). Vyskytují se však také případy, kdy Paprocký žádnou písemnou předlohu neuvedl, ale při rozboru byla nalezena.

Nejprůkaznější jsou případy, kdy pověst najdeme ve starších pramenech, jako jsou kroniky nebo jiná historická díla. V českých spisech převzal Paprocký největší část pověstí, u nichž můžeme přesně zjistit pramen, z Hájkovy kroniky. Ve 21 případech převzal hotovou pověst,² v dalších 14 použil Hájkovy zprávy k vytvoření nových pověstí.³ Pověsti uvedené v první skupině můžeme — s jedinou výjimkou⁴ — považovat za české; v 11 případech je jádro uvedené pověsti doloženo ve starších českých kronikách, u 6 z nich uvedl erbovní pověst již tzv. Dalimil.⁵ Ve druhé skupině spojil ve většině případů Paprocký českou a polskou tradici k vytvoření nových pověstí. Někdy při tom využil podobných erbů,⁶ jinde vycházel z názvů polských erbů⁷ a jindy z podobnosti polských a českých jmen rodů a jejich sídel.⁸ Ve třech případech doložil Hájkovými zprávami české pověsti, jež sám vytvořil.⁹

Významným pramenem Paprockého byla díla Długoszova. V Zrcadle a Diadochu bylo otištěno 13 pověstí, které najdeme v Długoszových análech a Clenodiích.¹⁰ Z Clenodií čerpal Paprocký přímo, údaje z Análů přebíral z mladších kronik (Miechowita, M. Bielski, Kromer). Také Długoszem zachycené pověsti často přepracovával a rozvíjel; beze změny otiskl jen některé z nich.¹¹ Za zaznamenání stojí, že řada Długoszových pověstí nezachycuje jen tradici polskou, ale i polsko-českou. Neplatí to jen o již zmíněné perňštejské pověsti, ale také o pověstech dovolávajících se slavníkovské tradice (č. 31 A) nebo tradice vršovské (č. 21 a 46 B). Na Długosze se odvolává ještě u mnoha dalších pověstí, ale v těchto případech se opírá jen o jistá Długoszem uvedená fakta či domněnky, které později byly základem pověstí vytvořených u příslušných rodů nebo přímo Paprockým.¹²

Totéž platí o dalších polských historických dílech, především o Miechowitovi a Kromerovi; někdy cituje jen obecně polské kronikáře. Pověsti z nich přejímá jen výjimečně, a vesměs jde o pověsti známé již z děl Dłu-

goszových.¹³ Přitom je zajímavé, že se Paprocký dovolává polských historiků i v případech, kdy pověsti uvedl poprvé až ve svých českých spisech.

Tři pověsti převzal Paprocký z jiných českých spisů: z Veleslavínova Kalendáře historického (č. 59 B), z rukopisné kroniky klatovského opata Radimila (č. 77) a z nejmenovaného spisu M. Philomatesa (č. 7 B). U těchto pověstí nelze počítat s polskými předlohami, ale jen jedna z nich je erbovní (č. 77 — jediná čistě městská erbovní pověst u Paprockého).

Kromě zmíněných prací polských a českých, k nimž je nutno ještě připojit Dubraviovu kroniku navazující na Hájka, cituje Paprocký u svých pověstí ještě další autory,¹⁴ z nichž však nepřevzal žádnou pověst, ale buď látku k pověsti anebo nějaké údaje, které se v pověstech objevují. Zvláštní připomenutí si zaslouží z tohoto okruhu citace Livia u rodu z Ludanic (č. 2), kde k vysvětlení erbovního znamení — husy — užil Paprocký staré báje o kapitolských husách. Je to totiž jediný případ, kdy při vytvoření erbovní pověsti užil události popsané v antické literatuře.

Z uvedeného přehledu tedy vyplývá, že Paprocký zcela nebo zčásti přebíral ze zcela bezpečně identifikovaných děl celkem 37 pověstí (20 z Hájka, 14 z Długosze, Miechowity a Kromera a pokračovatele Długoszových Cle nodií, jednu z Hájka i Kromera¹⁵ a tři z dalších spisů napsaných v Čechách). Do tohoto součtu ovšem nejsou zařazeny případy, kdy se Paprocký na starší autory odvolává, ale pověst u nich uvedena není. Zde lze předpokládat, že pověst vytvořil Paprocký sám.

Zajímavá je skutečnost, že tam, kde Paprocký převzal vysvětlení vzniku erbu ze starší literatury, neužívá nikdy názvu „pověst“. Toto označení, případně také názvy „připomenutí“ či „rozprávka“ (v polských textech pak „powieść“ nebo „fabuła“) se u něho objevují pouze u pověstí, u nichž můžeme předpokládat, že pocházejí z ústní tradice. U tohoto okruhu se ocitáme na poněkud nejisté půdě, protože jen výjimečně máme možnost si ověřit, že Paprockého odkaz na ústní tradici je pravdivý, a že nejde o pověst vytvořenou jím samým. S jistotou lze pouze tvrdit, že se Paprocký o ústní tradici opíral. V Zrcadle a Diadochu se na ni odvolává u 26 pověstí, z toho u 14 na tradici polskou,¹⁶ u 12 na tradici českou či moravskou.¹⁷ Celkem důvěryhodné jsou odkazy tam, kde nositele tradice uvádí konkrétně, tedy píše, že takové vysvětlení původu znaku se nachází „ex traditione maiorum v rozprávkách“ nebo takovou pověst říkají, tak to praví, tvrdí „potomci“, „ti, kdo erbu užívají“, nebo „lidé té krajiny“. V takových případech totiž Paprocký musel počítat s kontrolou svých čtenářů, tedy u čtenářů svých českých spisů zvláště tam, kde se odvolával na českou a moravskou tradici. Přitom nelze ovšem vyloučit, že v některých případech je jeho odvolání na ústní tradici pouhou fikcí a naopak, že v některých případech užil ústní tradice, aniž by se o tom zmínil. Druhou eventualitu dokládá jasně rožmberská pověst o dělení růží praotcem Vítkem (č. 3 B).¹⁸

Z toho, co bylo dosud řečeno, je tedy zřejmé, že sice rozbor umožnil u řady pověstí určit jejich původ, ale přesto není možné statisticky roztrždit všechny pověsti ani podle území, kde vznikly (tedy na pověsti české

a polské), ani podle toho, zda je Paprocký převzal ze starší literatury a ústní tradice nebo je vytvořil sám. Ještě složitější je pak situace při sledování motivů, které se v pověstech vyskytují. Navíc je nutno počítat s tím, že Paprocký i tam, kde pověsti přebíral, je často značně měnil. To ovšem už souvisí se způsobem, jak při uvádění pověstí postupoval.

2. CHARAKTERISTIKA PAPROCKÉHO POVĚSTNÍ TVORBY

Jak již bylo řečeno v první kapitole, Paprocký zařazoval erbovní pověsti do svých historicko-genealogických děl jednak proto, že tyto pověsti pokládal za součást historických vědomostí, týkajících se toho či onoho rodu, města anebo země, jednak proto, že chtěl působit na čtenáře, ukázat jim vzor oněch „ctností“, jež zdobily jejich předky, a konečně i proto, aby zajímavými příběhy jejich hrdinů zpestřil kusé údaje a výčty genealogických posloupností. K tomu je možno ještě dodat, že vysvětlit erb a jeho vznik pocítoval pravděpodobně jako nutnou součást rodové tradice a tím i pojednání o jednotlivých šlechtických rodech. Neznamená to však, že erbovní pověsti najdeme v Zrcadle a Diadochu u všech rodů. Souvisí to nepochybně s tím, že tyto tradice nebyly v českých zemích zdaleka tak vyvinuty jako v Polsku. Lze předpokládat, že při shromažďování materiálu ke svým českým spisům se Paprocký u mnoha českých a moravských rodů s žádnou erbovní pověstí nesetkal.¹⁹ Tento nedostatek se alespoň částečně snažil napravit.

Nebyla to záležitost snadná. Nemohl si dovolit vymýšlet si pověsti, které by příslušníci rodů odmítli jako cizí a jim neznámé. Kromě toho hledat inspiraci pro vytváření pověstí na základě stovek erbů nebylo jednoduché. Proto také u většiny rodů, které zachytil v Diadochu a Zrcadle, erbovní pověst nenajdeme. O tom, že to Paprocký považoval za nedostatek, svědčí jeho častý povzdech, že pro nedbalost předků se o rodu zachovalo málo zpráv. Ale kde to bylo jen trochu možné, přece jen erbovní pověst připojil, a to i v těch případech, kdy se u rodu žádná nedochovala. Postupoval při tom různým způsobem.

Ten nejjednodušší způsob spočíval v tom, že vznik erbu vyložil stručně na základě erbovního znamení, a to podle schemat, která byla pro současníky pochopitelná a přijatelná. Obdobná vysvětlení se totiž nacházela také ve starších kronikách a pravděpodobně se obecně tradovala. Modrý pruh ve znaku znamenal řeku, a z toho se dalo vyvodit, že předek takový erb dostal při nějakém tažení za to, že našel přes řeku přechod (č. 65 A, C). Svislý černý pruh zase připomínal nalezenou cestu přes bažiny (č. 20, 50, 23). Červené znakové pole svědčilo o tom, že erb byl získán v boji (č. 23). Péra ve znaku připomínala starobylost znaku a jeho vznik v pohanských dobách (č. 8, 29). Jestliže měl nějaký rod ve znaku věž nebo hradbu, dalo se z toho vyvodit, že jej předek obdržel za statečnost při dobývání hradu nebo města (č. 22). Vodní rostlina — lekn — se dostala do znaku za to, že

ji utrl předek-hrdina při hledání přechodu přes vodu (č. 56). Jelení paroh byl památkou na to, jak kdosi ulovil živého jelena a při tom mu zlomil paroh (č. 47). Půl labutě připomínalo velkou sílu toho, komu byl tento znak udělen (č. 40). Tato zcela stručná vysvětlení vzniku erbu nemusela uvádět žádné podrobnější údaje o tom, kdy byl erb udělen; jsou nepochybně většinou výtvorem Paprockého.

Druhý způsob tvoření pověstí spočíval v tom, že se Paprocký opíral o zprávy z kronik, které zachycovaly situace, za nichž mohl být udělen erb. Někdy při tom byla použita jména dochovaná v listinách. Věrohodnost v tomto případě pro čtenáře i členy rodu byla dána tím, že se autor opíral o historické zprávy. Typickým příkladem je pověst vztahující se ke klenotu zobrazujícímu ruku s mečem (č. 58 D). Podle Anonyma Gala udělil Boleslav Křivoústý comesovi Želislavovi zlatou ruku za ztrátu ruky v boji na Moravě. Ačkoli tuto zprávu přejímají všechny mladší polské kroniky, nikde nenajdeme typický závěr erbovních pověstí — udělení erbu. Ten teprve doplnil Paprocký.

Souvislost se zprávami pramenů mohla být velice volná. Vysvětlení, proč mají Valdštejni ve znaku čtyři lvy, položil Paprocký (s odkazem na četné autory) do roku 1091, do doby křížové výpravy do Jeruzaléma, na níž se údajný předek Valdštejnů mohl setkat s jinými třemi významnými představiteli tohoto erbu (č. 7). V pověsti o vzniku erbu dvou věží na hradbě (č. 39) se Paprocký dovolával Kromera, ale v jeho díle se na příslušném místě při líčení bojů mezi Poláky a Čechy u hradu Kozlí roku 1106 žádná pověst nevyskytuje. Paprocký ji tedy musel vytvořit sám. Obdobně mu jako základ pro pověst poskytly materiál také zprávy z Długoszových Clenodií o původu některých erbů z ciziny. Tak vznikly např. pověsti vysvětlující znaky zobrazující tři řetězy (č. 27) anebo dvě hvězdy a půlměsíc (č. 38). V prvním případě byla pověst odvozena z erbovního znamení, ve druhém vznikla ze spojení polského názvu erbu (Drzewicze) s Hájkovou zprávou o údajném dobytí stejnojmenného hradu na Moravě. Pověst Herburtů z Fulštejna (č. 45) je zase situována do Německa na základě starých listin týkajících se tohoto rodu a využívá i jmen, jež se v nich vyskytují. Tyto pověsti představují většinou rozvinutější typ, bývají beletrizovány, protože Paprocký v těchto případech měl mnohem větší oporu v různých zprávách obsažených v předlohách, než u pověstí první skupiny. Tento typ pověstí připomíná autentické historické pověsti zaznamenané ve starších kronikách.

Třetí způsob, jak vznikaly Paprockého pověsti, představuje tvorba na základě pohádek, exempel a literatury, kterou bychom dnes označili za zábavnou nebo naučnou. Paprocký mohl čerpat látky a motivy i z tohoto typu pramenů, neboť v jeho době ještě kvalitativní rozdíl mezi různými prozaickými žánry nebyl přesně vyhraněn. Jiný byl také i poměr k faktům, jež tato literatura přinášela. Svědčí o tom obsah spisů i dobové označení děl různých literárních druhů jako kronika nebo historie.²⁰ Vzory měl i v dílech historiografických, z nichž čerpal, kde byly některé příběhy stylizovány již jako erbovní pověst. Některé z nich, jako erbovní pověst

uplatňující motiv rozpúlení koně prchajícímu jezdcí spuštěnou mříží v bráně, navazující v Hájkově kronice na francouzský středověký román, jsou již dávno známy (č. 70), celá řada jich však dosud čeká na objasnění. Někdy Paprocký našel uplatnění stejného námětu v kronice i beletrii, jako např. v případě pověsti, jejímž základem je látka o narození sedmi chlapců, kterou zpracoval Hájek, polský vydavatel románu o Otonovi i pokračovatel Długoszův v Clenodiích (č. 14). Je velice pravděpodobné, že podobným způsobem postupoval i Paprocký, když na motivy z Pontiana vytvořil pověst o erbu hořícího srdce (č. 51). Tento postup nemusel být poctíván čtenáři jako něco neorganického, protože zajímavé látky a motivy se zřejmě tradovaly i ústně. Dokladem mohou být četné pověsti o lsti použité při odlákání obléhatelů, doložené již např. u Nestora, ale i ve folklóru až do nové doby (č. 12). Oblíbený byl také motiv zápasu nerovných soupeřů, v němž je silák poražen, uplatněný v literatuře i folklóru a využitý i v řadě erbovních pověstí (č. 11, 19). V ústní tradici se pohádkovými motivy doplňovaly i látky, jež mohly mít historické jádro, nebo částečnou oporu v pramenech. Jako příklad je možno uvést různé verze pověsti o erbu bílého koně (č. 41). Některé z erbovních pověstí svými motivy, pojetím i zpracováním jsou ve své podstatě skutečnými pohádkami. Jejich děj je však do jisté míry reálný, neobsahuje zásah nadpřirozených sil, a je zasazen do určitého historického rámce. Blíží se tedy jak pověstem, tak i novelám (č. 1, 9, 11, 16). A konečně některé z erbovních pověstí, jež Paprocký ve svých dílech prezentoval, jsou převyprávěním novelistických předloh (č. 46, 61, 73, 75). Tyto prameny se však dosud zjistit nepodařilo. Mohou se však najít v různých typech literatury — od exempel (č. 46) přes knížky lidového čtení až po soudobou literaturu věcnou, naučnou či zpravodajskou (č. 75). Kořeny některých z nich mohou být i v středověkých rytířských románech (č. 61).

Pokud to bylo možné, použil Paprocký v českých spisech pověsti, které poznal již v Polsku. Nejde jen o již zmíněné případy, kdy tento postup uplatnil u polských rodů, ale i některé další. Přitom vycházel z předpokladu, že rody stejného znaku mají společný původ. Nad tímto Paprockého postupem se nemůžeme pozastavovat, protože podobné stanovisko zastávají často i moderní historikové a heraldikové. Takové názory mohl ostatně zjistit i u svých vzorů — Hájka a Długosze, a někdy i v rodových tradicích, a tak se jistě nesetkal s námitkami svých současníků. Někde tento společný původ měl doložen (např. u pověsti perńštejnské, vršovské a některých dalších), jindy se však při hledání souvislostí mezi polskými a českými rody téhož erbu dostával do jistých obtíží, protože se mu souvislost těchto rodů v historické době nepodařilo dokázat. Jedním z řešení byly časové posuny. V českých spisech kladl Paprocký původ erbů i rodů do bájných dob Čech i Moravy, zatímco v polských dílech předpokládal, že erby vznikly za křesťanských panovníků, do jejichž vlády také vznik jednotlivých erbů řadil. Musíme konstatovat, že tento jeho postup nesporně byl ovlivněn Hájkovou kronikou. Využil ho velice často a myšlenka, že erb si rod přinesl již z Charvátska, figuruje mnohdy i tam, kde u rodu ne-

uvedl žádnou erbovní pověst. Jindy Paprocký použil kronikářské zmínky o situaci, kdy mohlo dojít k tomu, že předek rodu přišel do Polska z Čech (anebo naopak) a patričně dotvořil určité podrobnosti (č. 60). V některých případech společný původ Paprocký nevyvozoval z erbů, ale z podobných jmen, názvů sídel a názvu polských erbů, což vše svádělo k vytváření domnělých vztahů a naivnímu etymologizování (č. 20, 38, 58, 60, 63, 65).

Někdy se však Paprocký dostával do problémů, když česká tradice a polské pověsti byly v rozporu. Zvláště názorně se to projevuje tam, kde se střetá česká a polská tradice u jednoho rodu. Uvést je do souladu se mu vždycky nedaří. Typickým příkladem jsou pověsti vztahující se k erbu růže (č. 3). V Zrcadle se Paprocký ještě snažil obě tradice (polskou-slavníkovskou a rožmberskou) spojit, v Diadochu již českou pověst uvedl samostatně. V jiných případech si Paprocký při určité odlišnosti v erbech českých a polských pomáhal tvrzením, že si erby rozdělili sourozenci (č. 12, 19) nebo že si někteří při turnajích své erby pozměnili (č. 61). Některé změny oproti polským verzím vyplynuly z nutnosti jinak pověst lokalizovat. V Polsku se např. vyprávělo, že si erb vysloužil rytíř v Čechách, v české verzi pověst položil Paprocký příběh do Francie (č. 43). Jindy mohla být důvodem změny dodatečná informace o existenci erbu v daleké cizině (č. 19). Vcelku lze říci, že Paprocký polské pověsti nepřenašel mechanicky, ale snažil se je přizpůsobit nové situaci. Nejvíce změn oproti znění v polských spisech se vyskytuje u pověstí z ústní tradice a pověstí novelistických, kde nebyla přímá vazba na historické prameny.

A nakonec obrátíme pozornost k tomu, co Paprocký převzal z české pověstní tradice. Pomineme-li pověsti, které přejal z Hájkovy kroniky, vedl rozbor k překvapivému zjištění, že takových pověstí bylo málo. S naprostou jistotou lze vlastně mluvit jen o pověstech týkajících se dvou erbů moravských a jednoho českého (č. 1 A, 1 B, 9, 3 B). Další případy jsou již sporné, neboť si nemůžeme být jisti, zda tu jde o domácí tradici nebo zcela či alespoň zčásti o výtvar Paprockého (č. 5, 20, 22, 40, 44, 48, 52); vesměs jsou to pověsti zařazené v Zrcadle u moravských rodů. Převaha moravských pověstí je pochopitelná už vzhledem k tomu, že české pověsti zaznamenal ve své kronice Hájek a Paprocký odkazoval pak na tento pramen. Pro Moravu obdobný pramen neexistoval.

Kolik pověstí převzal Paprocký od Hájka, bylo ukázáno již v předchozím oddíle. Česká tradice byla bohatěji dokumentována než moravská, protože již před Hájkem některé erbovní pověsti uvedl ve své kronice tak řečený Dalimil. Z 20 pověstí, jež Paprocký převzal od Hájka, najdeme jich 6 také u Dalimila. Ale i některé další jsou, dá-li se to tak říci, variacemi na Dalimilova témata. V některých pověstech Hájek změnil motivaci udělení erbu (č. 72), osobu, jež znak získala, nebo dobu, kdy se událost stala (č. 4, 66). Někdy se Hájkova pověst váže k faktům, jež Dalimil uvedl bez pověsti (č. 6, 18). Pozoruhodné je rozšíření počtu pověstí o erbech získaných v bojích u Milána (č. 18, 65, 67—70). Víme však bezpečně, že ani Dalimil nezaznamenal všechny erbovní pověsti, které v Čechách v jeho době existovaly. Určitý výběr pověstí i jejich forma byla u něho ovlivně-

na zřeteli věcnými, kompozičními a stylistickými.²¹ Obdobně postupoval i Hájek, a tak si můžeme být jisti, že ani on nepřevzal všechny pověsti, jež najdeme v Dalimilově kronice. Vynechal především ty, k nimž se v jeho době nepojily již žádné znaky. Na druhé straně zase zařadil do svého díla další erbovní pověsti, jež měly vazbu na současnou situaci. Obojí postup je svědectvím o vývoji pověstní tradice před příchodem Paprockého.

Malý počet pověstí domácího původu, jež mohl Paprocký prezentovat v českých spisech, vůbec neznamená, že v našem prostředí nebyl zájem o erbovní pověsti. O kladném vztahu svědčí některé Paprockého zmínky doprovázející pojednání o rodech (č. 53, 55, 72, 75). Např. u Budovců z Budova poznamenal Paprocký, jak si mu stěžovali, že Hájek pověst o zakladateli rodu mlynářů Jiříkovi, jenž získal jejich znak, připsal rodu z Doupova (č. 72). V 16. století vznikají dokonce i pověsti o původu městských znaků.²² Mnoho erbovních pověstí asi zmizelo beze stopy, protože se tradice vázala na znaky a trvala jen po tu dobu, pokud existoval erb a jeho uživatelé; písemného zachycení se jim dostalo jen zřídka. Avšak ani záznam pověstí nemohl ovlivnit její výskyt v živé tradici. Byl to jen historický doklad. K jeho aktivizaci mohlo dojít jen tehdy, když erbovní pověsti chtěl některý rod podpořit svůj prestiž, aby byl považován za starý rod se všemi důsledky, jež z toho vyplývaly. Pak se mohla pověst stát i základem listinných falsů a začala svůj nový život. Pěkně to ukazuje známý případ Sekerků ze Sedčic, kteří se začali hlásit k tradici Vršovské (č. 21).

Sedláčkův názor, že Paprocký mohl uplatnit polské pověsti a vymýšlet si nové jen u rodů bezvýznamných, je vděčně přijímaly, protože panské rody měly své archivy, a tedy dost dokladů o původu, aby se nemusely utíkat k pověstem, neplatí tak zcela.²³ Právě pověsti Rožmberků, Ronovců a dalších jsou dokladem, že staré významné rody měly i staré pověsti. Ty prodlužovaly rodovou tradici do daleké minulosti, kam již archivní prameny ani zprávy kronik nesahaly. A je příznačné, že i na Moravě se právě erbovní pověsti vztahují k rodům nejvýznamnějším — Pernštejnům, Boskovicům a pánům z Hradce — a všechny se dochovaly jen v ústní tradici; doklady o tom najdeme právě u Paprockého.

* * *

Ze všeho, co bylo řečeno, vyplývá, že Paprockého jako sběratele, zpracovatele i tvůrce erbovních pověstí nelze zařadit jednoznačně. Dalo by se říci, že v sobě slučuje historika, literáta i folklórního vypravěče. Nelze jej proto posuzovat jen z hlediska jednoho současného oboru.

Paprocký jako historik si dal úkol napsat dílo o stavech a snažil se postihnout i jejich vývoj. Využíval při tom všech dostupných pramenů, v nichž mohl najít doklady pro svůj záměr, a tyto prameny se snažil v mezích svých možností hodnotit. Dělal to však způsobem, který nám dnes připadá naivní: věří např., že to, co říkají dva, je pravdivější než to, co říká jeden. Jistá problematičnost jeho postupů spočívá i v tom, že nestudoval — zvláště u pramenů narativní povahy — prameny původní

(z českých pramenů nezná Kosmu, Dalimila ani Pulkavu), autoritou byli pro něho Hájek a Dubravius. Po této stránce nedospěl ani k uplatnění renesančního hesla „ad fontes“. Na druhé straně lze ocenit, že se opíral o prameny epigrafické a diplomatické, a že jim někdy dával přednost před prameny výpravnými. Jeho kritičnost má své meze, důvěryhodné jsou pro něho i pověsti, i když si někdy uvědomuje, že jde o pramen zvláštního druhu. Při tom je zajímavé, že se i pověstí často snaží historizovat, tj. zařadit je do zcela určité doby. Nutno ovšem říci, že jeho způsob historické práce odpovídá úrovni historické práce střední Evropy té doby.

Paprocký z hlediska své doby se snažil napsat vědecké dílo. Ale renesanční doba vyžadovala zároveň dílo napsané poutavě, a tak se s historikem snoubí literát. Při typu díla, k jakému Paprocký směřoval, to však bylo značně problematické. Jak ze suchých historických zpráv, výpisů z pramenů a genealogických posloupností takové přitažlivé dílo vytvořit? Paprocký to řešil tak, že tam, kde to bylo možné, vsunoval zajímavé anekdotické příběhy o uváděných osobách a událostech, snažil se dílo beletrizovat. Podobnou funkci měly v Zrcadle a Diadochu i erbovní pověsti. V některých případech se mu tak podařilo napsat zdařilé drobné novely.²⁴

Z hlediska zařazených pověstí však Paprocký vystupuje navíc ještě v další roli. Svá vyprávění přizpůsobuje prostředí a publiku, na základě známých látek vytváří nové příběhy a podává je poutavou formou, některé z pověstí naopak uvádí jen jako pouhou věcnou informaci — tento přístup jej charakterizuje jako folklorního vyprávěče. Protože se ústní tradici snaží poznat záměrně, mohli bychom jej označit i za jednoho z našich prvních folkloristů.

Přestože se Paprocký jistě snažil vyjít vstříc svým čtenářům a vyhovět šlechtě (v Diadochu i městům), nebyl při tom laciný. Své práce podložil bohatou heuristikou a přinesl i nové metodické přístupy. V konglomerátu, jakými jsou jeho historická díla, není proto jednoduché rozlišit pravdy, polopravdy, pověsti a jeho výplody.

3. DALŠÍ MOŽNOSTI ZKOUMÁNÍ ERBOVNÍCH POVĚSTÍ

Rozbor erbovních pověstí dává podklady a podněty ke zkoumání jiných témat, tato témata však budou vyžadovat další studium.

Především je Paprockého pověstní tvorba jedinečným pramenem kulturních dějin. Pověst zastávala funkci lidového pojetí historie, obrazy tedy historické vědomí a povědomí i určitou ideologii stavovské společnosti. To nám dává možnost klást si otázky, proč erbovní pověsti vznikaly a zanikaly, co znamenaly v šlechtickém prostředí, a proč přitahovaly i prostředí měšťanské a lidové. Zvláště dobře je možno sledovat, jaký ideál člověka je v nich prezentován, a jak se tento ideál měnil. Protože erbovní pověsti pocházejí z různých dob, ukazují nám ve svých různých časových vrstvách proměny společnosti; nejstarší pověsti souvisí se vznikem rytíř-

stva, další odrážejí, jak se postupně utváří šlechta a stává se stavem, jak se při tom mění její životní styl, sociální postavení a vztah k panovníkovi, a jak i její úloha ve společnosti nabývá nového charakteru.

Dá se předpokládat, že ve své nejstarší vrstvě jsou erbovní pověsti tvorbou negramotných; v ústní tradici udržovaly paměť na rytířské činy, za nichž se dostalo odměny udělením znaku. Při ústním tradování však pověsti nabíraly i motivy a postupy z jiných žánrů, protože k vlastnostem folklóru patří stírání hranic mezi jednotlivými druhy a formami. Později, s rozvojem vzdělanosti, se v pověstech začínaly uplatňovat i vlivy literární. Tyto trendy bude nutno ještě blíže prozkoumat. Na některé zajímavé případy upozornil právě rozbor pověstí, jež Paprocký přinesl ve svých dílech. Otázky původu a migrace pověstních látek bude nutno dále řešit v širších kontextech než pouze česko-polských.

Na druhé straně však erbovní pověsti pronikaly i do literatury. Sledování souvislosti s různými žánry, jak ve starší literatuře, tak i v literatuře nové doby, je tedy dalším polem bádání o těchto pověstech. Netýká se to pouze tematiky a motiviky, ale i dalších složek struktury, např. typů naráce a způsobu, jak je skutečnost zachycována, i funkce těchto pověstních složek. Zánrové otázky bude nutno řešit jak z hlediska teorie a historie literatury, tak i zvláště z hlediska folkloristiky. Zejména půjde o problémy typologie pověstí, vztahu erbovní pověsti k jiným pověstním typům, především pověsti historické. Protože podle některých nových názorů nelze vzhledem k synkretismu folklorních žánrů vystačit s jejich dělením podle obsahu, bude nutným předpokladem k postizení podstaty erbovní pověsti i zkoumání souvislosti s pohádkami a mýty.²⁵ Nová práce o Paprockého stylistických postupech bude muset přihlédnout i k výsledkům takových studií.

Neméně zajímavé může být i sledování otázek přechodu erbovních pověstí ze šlechtického prostředí do folklóru a naopak. I k tomu poskytl rozbor jisté podněty, neboť již u Paprockého zjišťujeme, že některé erbovní pověsti v jeho době byly všeobecně rozšířené a působily i na vznik pověstí místních. Někde ovšem tyto souvislosti bude nutno teprve blíže prozkoumat, jako např. možnost, že na základě Paprockým uvedené polské pověsti u erbu dvou krokví (č. 34) vznikla pověst o brněnském drakovi. Tyto otázky naše folkloristika dosud neřešila, protože erbovní pověsti v materiálu sbíraném většinou až v minulém století představují jen malý zlomek.²⁶ Na některé doklady však upozornili již první vydavatelé erbovních pověstí, především A. Sedláček. Dá se předpokládat, že vztah mezi šlechtickým folklórem, za jehož součást jsou považovány erbovní pověsti v některých zemích, jako např. v Polsku,²⁷ a lidovou tradicí, u nás nemohl nabýt významnějších forem. Po Bílé Hoře se šlechta poněmčila, a tak její folklór nemohl být součástí české národní kultury (tedy kultury lidové), jako v zemích, kde byla národní šlechta až do nové doby. Také recepce folklóru za těchto okolností nemohla být tak bezprostřední. Jisté náznaky vzájemného prosakování však lze nalézt i u nás — namátkou připomenu jen příklad Míčovy opery o založení Jaroměřic. Některé z er-

bovních pověstí, v tom i pověstí, jež přinesl ve svých spisech Paprocký, však do našeho folklóru pronikly s vlnou barokního a pak romantického historismu. Další pak byly zprostředkovány až moderními autory. Jinak zřejmě bude vypadat odraz těchto pověstí ve sbírkách vydaných v němčině nejen u nás, ale i v okolních zemích, především ve Slezsku. Některé z nich nesporně obsahují řadu pověstí Paprockého.²⁸ Při zvažování tohoto vztahu bude nutno přihlídnout také k nim.

To jsou některé z problémů, jejichž zkoumání obohatí naše znalosti o Paprockém i o erbovních pověstech. Odpovědi na tyto otázky přinesou však i další poznatky, jimiž se prohloubí nazírání na minulost i na minulého člověka.

